

ALLAH'A YAKLAŞMANIN İMKÂNI ve YOLLARI

Emine ÖĞÜK*

Özet

Her şeyin yaratıcısı ve sahibi olan Yüce Allah'a daha yakın olma düşüncesi her müminin istediği ve özlediği bir haldir. Rabbine yaklaşmak isteyen kişi kâinattaki hiç bir şeye benzemeyen sonsuz ve sınırsız olan yaratıcısını bilip tanımak, kulluk gereksinimlerini yerine getirirken nasıl bir iletişim dili benimseyeceğini bilmek ister. Tanımadan anlamamanın, anlamadan yaklaşmanın ve sevmenin imkânı yoktur çünkü. Bu açıklamalar ışığında makalemizde Allah'a yaklaşmanın imkânı ve bu yakınlığı sağlamak için hangi yollara başvurulabileceği konu edilecektir. Bu mânada O'nu bilme ve tanıma (mârifetullah) ile Allah sevgisi (muhabbetullah) ve O'na yaklaşmanın mahiyetinden hareketle ifrat ve tefrite dayanmayan mutedil bir Allah tasavvuru oluşturulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Allah, İnsan, Anlama, Bilme, İletişim.

THE APPROACH ROUTES OF ALLAH AND THE METHODS

Abstract

Every believer wants to be closer to the Almighty God, creator of all things and the owner. A person who wants to approach the Lord (Rab) of the universe, to know and fulfilling the requirements of worship to Him, want to know how to recognize the creator, the infinite and unlimited and how to

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
(emine.oguk@gop.edu.tr).

adopt a communication language. To understand without knowing and to approach and to love without understanding is not possible, because. Under light of this explanation in our article will be entitled to apply to the road of opportunity to approach God and how to approach to Him, to ensure this close proximity to. In this sense, move from the nature of the approach of God without based on excess and deficiency, moderate vision of God will be established.

Key Words: God, Creator, Approach, Know, Communication.

Giriş

Ontolojik merakları arasında kendisini yaratan ve bu dünyaya gönderen Rabbiyle iletişim şeklini nasıl belirleyeceği konusu bulunan insan bu gaye ile her zaman O'nu bilmeye ve anlamaya çalışır. Yaratıcıyla nasıl bir ilişki kuracağı, O'na sığınma ve yakarma gibi kulluk gereksinimlerini yerine getirirken nasıl bir dil kullanacağı sorularına cevap oluşturmak için arayışını devam ettirir. Allah'a yaklaşmanın imkânı ve sınırları hakkında merak edilen bu konuları da ihata edecek şekilde makalemiz şu temel meseleyi ele alacaktır: Allah'a yaklaşmanın mümkün olup olmadığı, mümkünse bu yakınlığı sağlamak için hangi usûllerden hareket edileceği.

Bu sorulara verilecek cevaplar, aslında birbirini tamamlamaktadır. Bir kişinin tanımadığı bir varlığa yaklaşması mümkün olmadığından, Allah'a yaklaşma ile O'nu tanıma arasında sıkı bir bağ olduğunu ifade etmek gerekir. Yaratıcıyla olan ilişkinin şekillenmesinde O'nun hakkındaki ön bilgilerin ve meseleye yaklaşım tarzının da etkili olduğu hatırlanmalıdır. Kur'an Allah'ı bize zât yönünden değil, O'nun yaratıklarıyla ilişki biçimini belirleyen sıfatlarından hareketle tanıtır. Yaratıcıyı bize tanıtan sıfatlar içinde O'nunla ilgili mecazî tanımlamalar ve müteşabih ifadelerin yorumlanma biçimlerinin ortaya çıkardığı zihinsel bulanıklıktan hareketle Cenâb-ı Hakk'ın nasıl anlaşılması gerektiği hususu farklı yorum ve değerlendirmelere konu olmuştur.

Allah ile olan ilişki biçimini belirlemek için bir ön koşul kabul edilen yaratıcıyı tanıma sürecinde, birbiriyle uzlaştırılması zor olan iki ayrı düşünce, tenzih ve teşbih yaklaşımıdır. Her inanç savunucusu doğru ve kabul edilebilir olan anlayışı kendine mal etse de, her iki taraf arasındaki tevili kabil olmayan uzaklık, yaratıcısıyla olan ilişkiyi doğru biçimde şekillendirmek isteyen insanların zihinlerinde nasıl bir yol takip etmeleri gerektiğine ilişkin soru işaretlerinin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Âyetlerde Allah hakkında yer alan tavsîflerin yorumlanma biçimi bu bulanıklığı daha da artırmaktadır. Yüce Allah'ın yaratıklarından hiçbirine benzemeyişine, her türlü maddî algılamadan ve idrakten uzak oluşuna delâlet eden âyetlerden hareketle oluşturulacak olan

bir Allah tasavvurunda O'nun aşkınlık boyutu ön plana çıkarken Cenâb-ı Hakk'ın her şeye hâkim olup her şeyi koruyan ve gözeten olduğunu ve her an kullarıyla beraber bulunduğunu ifade eden sıfatları, O'nun insanlara ve kâinata yakın olma yönünü vurgulamaktadır. İşte birbirine tezat gibi algılanan ve insanlar için aynı kişide bir arada düşünülmesinin imkânsız olduğu bir tavsîfin yaratıcının zâtında birleşmesi O'nunla ilişki sırasında hangisinin öncelenmesi veya esas alınması gerektiği noktasında insanlarda tereddütlere sebebiyet vermektedir. İnsan algısı ve dış dünyadaki gerçeklikler açısından düşünüldüğünde "aşkınlık" kavramı içinde bir uzaklık mânâsı barındırmaktadır. Böyle değerlendirildiğinde "Allah aşkındır" sözünün "Allah kullarına çok yakındır" ifadesiyle birlikte düşünülmesi izahları zorlamaktadır. Zaman zaman bu görüşlerden birine, zaman zaman da diğerine meyledenler tarafından yapılan farklı değerlendirmelerin ortaya çıkardığı yorumlar arasındaki uçurumlar, Rabbine yaklaşmak isteyen insanları nasıl bir tutum belirlemeleri gerektiği konusunda zor durumda bırakmaktadır.

Böylesi bir zorluk sebebiyledir ki insanlar Allah'a yaklaşmanın sınırları hakkında soru sormaya ihtiyaç hissetmektedirler. Böylesine zor bir konu hakkında konuşurken isabetsiz sonuçlara ulaşmamak adına belli ilkeler oluşturulması ve bu ilkeler çerçevesinde konunun izah edilmesi gerekir. Bu ilkeleri şu şekilde belirlemek mümkündür:

1. Allah insanın tecrübe dünyasına tanıtılırken çeşitli kavramlar kullanılır. Aşkın bir varlığın sınırlı olan insanlara tanıtılması için onların kendi aralarında kullandıkları kelimelere başvurmaktan başka bir yol olmadığını hatırlanması gerekir. Bu itibarla Allah hakkında yapılan tavsîfler ne kadar isabetli olsa da O'nu bütünüyle kuşatamayacağının bilinmesi ve tavsîflerdeki eksikliğin zâta ait değil, O'nu vasfetmeye çalışan biz insanlara ait olduğunun göz önünde bulundurulması esastır.

2. İslâm âlimleri Allah'ın sıfatlarını çeşitli şekillerde tasnife tabi tutmuşlardır. Haberî sıfatların bulunduğu âyetler ve hadisler mânâ yönünden müteşâbihdir. Bunların içerdikleri lâfızların lügat mânaları bilinmekte ise de, o mânaların Allah'a isnâdı muhâl (gayr-i mümkün) olduğundan bu kavramların neye delâlet ettiği konusunda İslam âlimleri arasında tam bir mütabakat sağlanamamış, bu hususta çekimser kalanlar yanında, müteşâbih ifadeleri farklı şekillerde yorumlayanlar da olmuştur¹. Bunlar arasında en isabetli yol olması bakımından teşbih ve tenzihe düşmeden mutedil bir çizgi takip edilmesi öngörülmüştür.

¹ Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min ibârâti'l-İmam* (nşr. Yusuf Abdürrezzak), İstanbul 1949, s. 186-187; Ahmed Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâma Giriş*, İstanbul 2004, s. 113-114; Özcan Taşçı, "Muhkem-Müteşâbih", *Kelam El Kitabı* (ed. Şaban Ali Düzgün), Ankara 2012, s. 395-397.

3. İslâm'ın her şeyden önce gelen en temel ilkesi ve vazgeçilmez karakteristiği tevhid düşüncesidir. Tevhid Allah'ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde yegâne ve benzersiz olduğunu kabul etmeyi gerektirir². Kur'an'ın öğretilerinde ulûhiyetle ilgili temel mesaj "Allah'tan başka hiç bir ilah olmadığı, O'na hiçbir şeyin ortak koşulmaması gerektiği ve yalnızca Allah'a ibadetin gerekli görülmesi"dir³. Bu yaklaşım Allah'ın otoritesini hiç bir şekilde paylaşmamayı, sevgi, saygı ve itaat noktasında başka bir varlığı öne geçirmemeyi ve en üstün güç olarak Allah'ı tanımayı gerektirir. Başka bir varlığın öne çıkarılması durumunda devreye giren şirk ise Allah'ın asla bağışlamayacağı en büyük günah olarak tanımlanır⁴. Allah ile kâinat arasında kurulan ilişki üzerine yapılan açıklama biçimlerinde bu ilkenin zedelenmemesine azamî dikkat gösterilmiştir.

4. Allah, varlığı zorunlu, yokluğu imkânsız bir varlıktır. Varlığının bir sebebi yoktur. Varlığı başkasından değildir, var olan her şeyin varlık sebebi de O'dur. Bütün varlıklar O'ndandır. Bu yönleriyle yüce ve aşkın bir özelliğe sahiptir. Allah'ın aşkın oluşu yarattığı varlıklarla olan bağıni kopardığı ve onlardan uzak olduğu anlamına gelmez. O yaratıklarını sürekli takip etmekte ve koruyup gözetmektedir. Dolayısıyla insan yeryüzünde bir başına ve sorumsuz değildir. Allah'ı aşkın olmakla niteleyip O'nun evrenle olan ilişkisini zayıflatan ve sırf tenzih içeren bir bakış açısı deist Tanrı anlayışına yaklaştığından tercih edilmemiştir.

5. Allah tarafından yaratılan canlılar içinde insanın özel bir konumu vardır. Kâinatta en mükemmel yaratılışa sahip olan insanın⁵ yaratılış amacına uygun bir hayat sürmesi için kendisine verilen güç ve imkânları değerlendirmesi gerekir. Bunlar arasında beş duyu, hayal etme, düşünme, akletme gibi güçleri saymak mümkündür⁶. Söz konusu özellikleri sayesinde insan tefekkür etme, öğüt alma, tasavvurda bulunma, iyi ile kötü arasında temyiz etme, ibret alma, kıyaslama, bilinenden hareketle bilinmeyene ulaşarak bir görüş oluşturma gibi işlevleri yerine getirir. Kâinat ile arasında bulunan benzerlikler sebebiyle küçük âlem olarak vasfedilen insan Cenâb-ı Hak

² Bekir Topaloğlu, "Allah", *DİA*, II, 478.

³ en-Nahl 16/2; el-Enbiyâ 21/25.

⁴ en-Nisâ 4/48, 116; el-Hac 22/31.

⁵ İnsanın diğer varlıklara üstün kılındığını ifade eden âyetlerden biri şöyledir: *Biz Adem oğlunu yücelttik ve onu yaratıklarımızın bir çoğundan üstün kıldık* (el-İsrâ 17/70). İnsanın buradaki üstünlüğü var oluş amacına uygun şekilde yerine getirdiği iman ve takvâsıyla kendini gösterir. Bunlardan mahrum hayat yaşayanlar "bağırta ve çağırtdan başkasını duymayarak haykıran, sağır, dilsiz ve kör oldukları için akledemeyen" kimseler olarak vasfedilmişlerdir. (el-Bakara 2/171).

⁶ İnsanın sahip olduğu güçler hakkındaki açıklamalar için bkz. Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *ez-Zerîa ilâ mekârimi'ş-şeria*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1980, s. 21-22.

tarafından yaratılan âlemi ve kendisini tanımayı başardığı oranda Rabbini bilmeye ve O'na yaklaştırmaya imkân bulacaktır⁷. Yaratılmış olan her şey yaratıcı hakkında fikirler vermekte ve sahibine işaret etmektedir. İnsan da tabiatına yerleştirilen kodlar sayesinde kendini vücuda getiren mutlak varlığa karşı bir meyil ve arayış halini devam ettirmektedir. Bu nedenle, yaratılan şeylerde yaratıcıya götüren izleri takip etmek bir mümin için kaçınılmazdır. Ancak bu izler araştırılırken yaratılan varlık ile yaratıcı arasındaki ontolojik farklılık her zaman göz önünde bulundurulmalıdır.

6. Allah'a yaklaşmanın en birincil yolu O'nu hakkıyla tanımaktan geçer. Allah Teâlâ'yı doğru şekilde vasfetmek amacıyla O'nunla ilgili âyetleri yorumlarken bütüncül bakış açısını muhafaza etmek ve bu âyetlerin tamamından mutedil bir sonuç çıkarmak gerekir. Yaratıcı hakkında düşünen insan bilgi imkânlarına, sahip olduğu özelliklere ve algılarına göre Yüce Allah hakkında bir değerlendirme yapmaktadır. Allah fikri ve O'nunla olan yakınlığın derecesi herkeste aynı olmayıp kişiden kişiye değiştiğinden her insanın sahip olduğu donanım ve imkânlarıyla bir sonuca ulaşması kaçınılmazdır. Her bir inanma biçiminin isabet etme şansı olmadığından burada yapılan değerlendirmeler ifrat ve tefrit çizgisindeki subjektif yorumlardan uzak, mutedil bir bakış açısını yansıtmak durumundadır. Yüce Allah Ehl-i Kitaba hitaben zikrettiği bir âyetinde bu konuya dikkat çekmiş, "*Allah hakkında doğruyu (hakkı) söyleyin*"⁸ buyurarak yanlış yorumlarda bulunma noktasında insanları uyarmıştır.

Yüce Allah hakkında sûret, cihet ve mekân bağlantısı kurulamayacağı için Allah ile olan yakınlığın nasıl gerçekleşeceğinin izahına ihtiyaç vardır. Bu noktada yaratıcının varlığına ve birliğine işaret eden deliller yardımıyla O'nun hakkında sahip olunan bilginin artırılması gerekir.

1. Allah'a Yaklaşmada Bilgi Boyutu

Mârifet, görerek, yaşayarak ve tecrübe ederek bilgi elde etmek anlamına gelir ve bir varlığı, fiilleri ve eserleri yoluyla bilmeyi ifade eder. Cenâb-ı Hakk'ın bu şekilde bilinmesi, O'nu kendisini tanıttığı şekilde ve vafettiği isim ve sıfatlarıyla bilmek anlamına gelir ki Ebû Hanîfe de (ö. 150/767) Yüce Allah'ın başka bir yolla değil, ancak bu şekilde bilinebileceğini ifade etmiştir⁹. Dolayısıyla varlığı zâtı yönünden bilmek mârifetin kapsam alanı dışında tutulmuş, Cenâb-ı Hakk'ın zatının bilgisinin marifet olamayacağı

⁷ bkz. Ragıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 75.

⁸ en-Nisa 4/171.

⁹ Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *Usûlü'l-münîfe li'l-İmam Ebî Hanîfe* (nşr. İlyas Çelebi), İstanbul 1416/1996, s. 103.

ifade edilmiştir¹⁰. Bir kişinin tanıyıp bilmediği kimselerle iletişim kurması mümkün olmadığı gibi, Allah'a yaklaşmak isteyen birinin de O'nu lâıyıkıyla tanıyıp hakkında yeterli bilgi sahibi olmadan ona yaklaşması mümkün değildir. O'nu hakkıyla bilmenin hangi yollarla gerçekleşeceği ve ne derece mümkün olduğu konusu araştırmanın sonucunda netlik kazanacaktır. Diğer taraftan Allah hakkında konuşurken hangi kavramları ne şekilde kullanmak gerektiği de merak konusudur. İlk dönem kelâm âlimleri bu konuya da eğilmiş, Allah hakkında konuşurken kavramları seçerek kullanmak gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Buradan hareketle öncelikle Yüce Allah'ı tanıma noktasında kullanılması uygun olan ve olmayan kavramlara yer vermek isabetli olacaktır:

Yüce Allah hakkında konuşurken dikkat çeken sözcüklerden birisi olan "idrak etme" ifadesinin "yaratıcının varlığının idraki" şeklinde kullanılması acaba uygun mudur? Aklın bir işlevi olan idrak ifadesinin Allah hakkında kullanılması uygun değildir, zira idrak etme hacimli bir şeyi kapsayıp ihata etmeyi gerektirir. Cenâb-ı Hakk'ın bütün yönlerden kavranarak kuşatılması mümkün değildir¹¹. Aynı zamanda idrak sınırlı bir varlığı ihataya verilen isim olduğundan, bu kavramın sınırlanmaktan uzak olan yaratıcıyı vasfetmesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir¹². Diğer taraftan Allah, zâtının ilim yoluyla ihata edilemeyeceğini beyan etmek suretiyle¹³ idrak edilemeyeceğine vurgu yapmıştır. Yukarıda zikri geçen nedenlerden dolayı idrak etme ifadesinin yaratıcıyı vasfetmede kullanılması uygun görülmemiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın "mahiyet"¹⁴ ve keyfiyet"i hakkında bilgi elde etmek için sorulan "O nedir, nasıldır ve nerededir" şeklindeki soruların Allah hakkında sorulmasının uygun olup olmadığı meselesine gelince; Ehl-i Sünnet âlimleri, bu sorunun mahiyeti bilinen varlıklar hakkında sorulabileceğini, modeli ve benzeri bulunmaktan münezzeh olan yaratıcı hakkında sorulmasının uygun olmadığını ifade etmişlerdir. "O nedir" (mâ hüve) sorusu bir şeyin hakikatini ve aslında özünde ne olduğunu öğrenmek için sorulmaktadır¹⁵. Böyle bir

¹⁰ Fahreddin er-Râzî, *Meâlimü Usûliddîn*, Beyrut: Dârü'l-fikri'l-Lübnânî, 1992, s. 57; Râğıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 141.

¹¹ Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed, *Kitabü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçî), Ankara 2003, s. 126-127 ; *Te'vilâtü'l-Kur'an* (nşr. Bekir Topaloğlu, Ertuğrul Boynukalın), İstanbul 2006, V, 166-167; Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsî, *el-Lüma* (trc. Hasan Kâmil Yılmaz), İstanbul 1996, s. 34.

¹² Mâtürîdî, *Te'vilât*, VI, 52.

¹³ Taha 20/110.

¹⁴ Mahiyet kavramı zat, hakikat ve ayn kelimeleriyle ifade edilmektedir. (Metin Yurdağır, *Allah'ın Sıfatları, Esmâü'l-hüsnâ*, İstanbul 1984, s. 148).

¹⁵ İslam düşüncesinde Allah'ın mâhiyetinin olup olmadığı konusu mezhepler arasında tartışılmıştır. Bunlar arasında Cenâb-ı Hakk'ın mahiyetinin olmadığını düşünenler azınlıkta kalmış, Ehl-i Sünnetin çoğunluğu Allah'ın mahiyetinin bulunduğu görüşünü isabetli bulmuştur

sorunun zâtı itibarıyla tanınması mümkün olmayan yaratıcı hakkında sorulması isabetli görülmemiştir. Bu soruya cevap oluşturması açısından İhlâs Sûresi güzel bir örnektir ki bu sûrede Allah'ın ne olduğunun değil, daha çok ne olmadığına bilgisi verilmektedir: "De ki o Allah birdir, O sameddir, doğurmamış ve doğrulmamıştır. Hiçbir şey O'na denk değildir"¹⁶. Müşriklerin Allah hakkında sordukları sorular üzerine nazil olan bu sûrede Allah sahip olduğu yüce sıfatlarla, nitelendirilmemesi gereken vasıfları açıklamıştır. Böylece zâtının insanların düşünebileceği bir şeye benzemediğini, insan aklının O'nu kavramaktan aciz olduğunu beyan etmiştir. Allah'ın yaratıklardan hiçbir şeye benzememesi anlamına gelen "muhalafetün li'l-havâdis" ile zâtının hakikatinin duyularla idrak edilemeyeceği anlamına gelen "bâtın" sıfatlarını da bu çerçevede düşünmek mümkündür. Allah'ın zâtının mahiyetinin bilinmeye müsait olmayışı, varlığının gizli olduğu anlamına gelmez. O'nun varlığı sayısız delillerle yeterince açıktır¹⁷. Buradaki bilinemezlik Allah'ın yeterince "zâhir" olmamasından değil, insanların O'nu bilme noktasındaki algı zayıflıklarından kaynaklanır. Ayrıca Firavun, Hz. Musa'ya "Âlemlerin Rabbi nedir?" diye sorduğu zaman Hz. Musa, O'nun mahiyetinden bahsetmek yerine, yüce sıfatlarıyla cevap vermiştir¹⁸. Böylece Allah, zâtının mahiyetinin bilinmeyeceğine işarette bulunmuştur¹⁹. Yaratıcıyı tanıttığı mahiyette Kur'an'da yer alan diğer âyetlere bakıldığında da bunların yaratıcının zâtı ile ilgili değil, ancak "O işitendir, görendir, mahlukatı yaratan ve her şeyi yerli yerine koyandır" şeklinde isim, sıfat ve fiilleriyle ilgili olduğunu, dolayısıyla da amaca ulaştırmayacağını ifade etmek gerekir²⁰. Benzer araştırmaya yönelik olarak sorulan ve hakkında bilgi edinmek istenen varlığı başka nesnelere kıyaslamayı gerektiren "nasıl" sorusunun da emsali bulunmaktan münezzeh olan Yüce Allah hakkında sorulması uygun görülmemiştir. "O nerededir" sorusu ise bir mekâna işaret etmektedir. Yaratıcı için başka nesnelere ilişki kurularak oluşturulan bir konum ve yer belirlemeye müsait bir mesafe söz konusu olmadığından²¹ O'nun hakkında böyle bir sorunun sorulması da isabetli bulunmamıştır.

(bkz. Mevlüt Özler, "Allah'ın Zâtının Mahiyeti ve Aklen İdraki Meselesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1997, sy. 13, s. 91-106, s. 93).

¹⁶ el-İhlâs 112/1-4.

¹⁷ el-Hadîd 57/3.

¹⁸ bkz. eş-Şuara 26/ 23-28.

¹⁹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Mevlüt Özler, "Allah'ın Zâtının Mahiyeti ve Aklen İdraki Meselesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1997, S. 13, s. 91-106.

²⁰ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 166-167; Neseî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mekhûl, *Tebîrâtü'l-edille* (nşr. Hüseyin Atay), Ankara 2004, I, 212.

²¹ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 167. Beyâzîzâde'nin aktardığına göre Ebû Hanîfe bu bilgiyi destekler mahiyette Yüce Allah'ın insanlara olan yakınlığının mesafenin kısalığı türünden olmadığını ifade etmiştir (Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *Usûlü'l-münîfe li'l-İmam Ebî Hanîfe* (nşr. İlyas Çelebi), İstanbul

Yarattıklarına benzemeyen ve muhalefetün li'l-havâdis sıfatıyla muttasıf olan Yüce Allah diğer varlıklarda bulunan cisimlik, cevherlik, arazlık, parçalardan bir araya gelmek, yemek, içmek, oturmak, uyumak, kederli ve sevinçli olmak gibi sıfatlardan da uzaktır. Bu nedenle yaratıcı hakkında insanlarla benzeşmeyi çağrıştıran cevher ve cisim gibi kavramların kullanılması da isabetli görülmemiştir²².

Gündelik yaşamda kullanılan çeşitli bilgi vasıtalarının Cenâb-ı Hakk'ı tanımak için kullanılıp kullanılmayacağı konusuna gelince, bu alanı her bir bilgi kaynağına işaretlerle izah etmekte fayda vardır.

1.1. Duyular

Genel bir ilke olarak Cenâb-ı Hakk'ın duyularla bilinmesinin imkânından bahsetmek mümkün olmasa da İslam düşüncesinde bunu çağrıştıracak çeşitli kavramlar vardır. Konuyu bu kavramlar üzerinden değerlendirmek isabetli olacaktır:

1.1.1. Allah'ın Görülmesi

Kelâm ilminde zikri geçen "ru'yetullah" bahsi, Ahiret hayatında Allah'ın görülüp görülmeyeceği meselelerini konu edinen bir başlıktır. Ehl-i Sünnet âlimlerine göre dünyada Allah'ın görülebilme imkânı muhal kabul edilmiştir. Buna göre Hz. Musa'nın "*Rabbim bana kendini göster seni göreyim*" şeklindeki isteği "*Sen beni asla göremezsin*"²³ cevabıyla geri çevrilmiş, "*Gözler onu idrak edemez, O gözleri görür*"²⁴ buyruğu dünyada iken Cenâb-ı Hakk'ın görülmesinin imkânsızlığını belgelemiştir. Zira bir şeyi görmek yön, cihet ve şekilden bağımsız olarak görme kapasitesine sahip olamayan insanlar için görülen şeyde bu özelliklerin bulunmasını ve onun künhüne vakıf olmayı gerektirir. Tahayyül ve tasavvurdan uzak olan Cenâb-ı Hak için bunların

1416/1996, s. 55). Kul ile Allah arasındaki münasebeti ifade ederken zaman zaman mesafe kavramı kullanılmaktadır. Ancak bu mesafenin hiç bir zaman iki varlık arasındaki "fiziksel bir uzaklık veya yakınlık" olarak düşünülmemesi gerekir.

²² Matürîdî, *Tevhîd*, s. 62-63; Sâbûnî, Nureddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekir, *el-Bidaye fî usûlü'd-dîn* (nşr. Bekir Topaloğlu), Ankara 1995, s. 23.

²³ el-A'râf 7/143.

²⁴ el-En'am 6/103. İdrak kelimesinin gözle (basar) birlikte zikredildiği yerlerde "görme" mânasına geldiği ve dolayısıyla "Gözler onu idrak edemez" âyetinin "Gözler onu göremez" şeklinde anlaşılması gerektiği çeşitli tefsirlerde ifade edilmiştir. (bkz. Tabersî, Ebû Ali Fadl b. Hasan b. Fadl, *Mecmeu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*, Beyrut-Lübnan 1418/1997, IV, 100; Fahreddin er-Razî, *Mefâtühü'l-Gayb*, Beyrut-Lübnan, 1426/2005, V, 108-109.

düşünülmesi imkânsız telakki edilmiştir²⁵. Dünya hayatı Allah'ı görmenin önünde bir perde sayılmıştır.

Bu açık delillere rağmen Müşebbihe içinde Allah'ın dünyada görülebileceğine inanan ashâb-ı bâtın ve vesâvis isimli grupların bulunduğu bilinmektedir²⁶. Allah'a yakınlık, O'nunla beraber olma, O'nu her an yanında hissetme hali fiziksel boyuta taşındığında buna benzer yanlış yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Allah ile kul arasındaki yakınlığın mahiyeti hakkında Ebû Hanîfe "İtaatkâr olan kul keyfiyetsiz şekilde Allah'a yakındır"²⁷ diyerek yakınlık ifadesinin zihinlerde oluşturabileceği bir mesafe algısının bertaraf edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

Ahirette Cenâb-ı Hakk'ı görmeye dayalı bir idrakin (ru'yetullah) mümkün olacağı konusunda alimler arasında ihtilaf olmakla birlikte, buna işaret eden âyetlerden hareketle²⁸ Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunluğu Allah hakkında elde edilen marifetin kemâle ermesiyle birlikte Allah'ın Ahirette tasavvur ve şekilden bağımsız şekilde görüleceği yönünde görüş beyan etmiştir²⁹.

1.1.2. Likâ (اللقاء)

Kur'an'da Allah ile olan yakınlığı ifade etmek üzere kullanılan kavramlar arasında likâ (kavuşma) ifadesini de zikretmek gerekir. "Allah ile karşılaşma, buluşma veya kavuşma" anlamlarına gelen "likâ" ifadesinin geçtiği çeşitli âyetlerde³⁰ bu kavram ile neyin kastedildiği hususu tartışma konusu olmuştur. Öncelikle kavuşmayı ifade eden lika sözcüğünün âyetlerde bu dünya ile değil Ahiret hayatıyla irtibatlı konular arasında zikredildiği hatırlanmalıdır³¹. Yüce Allah her türlü düşünce ve tasavvurun fevkinde olduğundan insan kendisini ne kadar geliştirse geliştirsün, yüce Allah'ı zâtı yönünden bütünüyle anlayıp kavramaktan ve O'na kavuşmaktan âcizdir.

²⁵ Fahreddin er-Râzî, *Meâlimü Usûlüddîn*, s. 53-57.

²⁶ İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Telbîsü İblis*, Kahire 1347/1928, s. 226-227.

²⁷ Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *Usûlü'l-münîfe*, s. 55.

²⁸ el-Bakara 2/46; el-Ahzab 33/44; el-Kiyâme 75/22-23;

²⁹ Beyâzîzâde, Ahmed Efendi, *Usûlü'l-münîfe* (nşr. İlyas Çelebi), s. 53-54. Beyâzîzâde bu bilgiyi Ebû Hanîfe'den naklen aktarmıştır. Ayrıca bkz. Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *Meâricü'l-kuds fi medârici ma'rifeti'n-nefs*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-ilmîyye, 1988, s. 158.

³⁰ *Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyen Allah'a saygıdan kalbi ürperen (haşyet) kesinlikle Rablerine kavuşacaklarını (mülâkî) ve O'na döneceklerini (rücû') düşünen kimselerdir* (el-Bakara 2/45-46); *...Allah'tan sakınm, biliniz ki siz O'na kavuşacaksınız (likâ).. (Yâ Muhammed) Müminleri müjdele* (el-Bakara 2/223); *...Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa iyi iş yapсын ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın* (el-Kehf 18/110); *Kendilerine kavuştukları gün Allah'ın onlara iltifatı "selâm"dır* (el-Ahzab 33/44).

³¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 144.

Cenâb-ı Hakk'ı bütünüyle kuşatıcı bir kavrayışın imkânsızlığı insanları O'na kavuşma arayışından vazgeçirmemiştir. Şairlerin ve yazarların dilinde bu arayış ve özlemin işaretleri hiçbir zaman eksik olmaz. Rabbiyle kavuşmayı isteyen kimselerin ne yapması gerektiğini açıklayan âyete göre, bunu isteyen kişi iyi işler yapmalı ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmamalıdır³². Bu açıklamaların ışığında lika kavramının dünya hayatına taalluk eden yönünü, yukarıdaki âyetin mealine de uygun olacak şekilde Gazzâlî'nin şu cümlelerinde izah ettiği biçimde anlamakta fayda vardır: "*Allah'a ulaşmanın mânası kulun zâtının Allah'ın zatıyla birleşmesi değildir. O böyle bir durumdan münezzehtir. Bunun mânası kendi nefsinin esiri olmaktan kurtulup her şeyi ile Cenâb-ı Hakk'a yönelmesidir. Bütün varlığını Yüce Allah'a yöneltmesi, O'nu düşünmesi, ibadetlere ve güzel ahlaka bezenmesidir*"³³.

1.1.3. Maiyyet (Beraberlik) (المعية)

Allah'ın bazı vasıfları haiz olan kullarıyla beraber olduğunu ifade eden çeşitli âyetler vardır³⁴. Cenâb-ı Hakk'ın kendileriyle beraber olduğunu ifade ettiği gruplar arasında sabredenler, muttakiler, iyiler gibi ilahî emirlere bağlılıkta titizlik gösteren sınıfların varlığı dikkat çekmektedir. Allah'ın kullarıyla olan beraberliği onları görmesi, onlara yardım etmesi, düşmanlarına karşı koruması, amellerine şahitlik etmesi, kısaca onlara destekçi ve dost olması anlamlarına gelecek şekilde yorumlanmıştır³⁵. Yoksa bu beraberlik, fiziksel mânada kulların arasında bulunmak gibi bir anlam taşımaz.

1.1.4. Kurb (القرب)

Yakın olma anlamına gelen "kurb" ifadesi hakikat mânasıyla düşünüldüğünde mekânsal yakınlığı çağrıştırır ve bu mânada yaratıcıya nispeti uygun görülmez. Söz konusu yakınlık Rab açısından düşünüldüğünde kullarına yardım etmek, onlara rahmet ve ihsanda bulunmak, muvaffak kılmak ve irşad etmek mânalarında anlaşılmış ve bu mânada yaratıcıya nispeti uygun bulunmuştur³⁶.

³² el-Kehf 18/110.

³³ Gazzâlî, *Hak Yolunun Esasları* (trc. Dilaver Selvi), İstanbul 2004, s. 56-57.

³⁴ *Allah sabredenlerle beraberdir* (el-Bakara 2/249); *Nerede olursanız O sizinle beraberdir* (el-Hadîd, 57/4); *Üzülme, şüphesiz Allah bizimledir* (et-Tevbe 9/40); *Muhakkak Allah muttakiler ve iyilerle beraberdir* (en-Nahl 16/128); *Sabret, Allah sabredenlerle beraberdir* (el-Enfâl 8/46); *Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim. İşitir ve görürüm* (Tâhâ 20/46).

³⁵ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîrü't-Taberî; Câmiu'l-beyân fi tefsîri'l-Kurân* (nşr. Muhammed Ali Beyzûn), Beyrut Lübnan, 1426/2005, II, 238.

³⁶ *Tevhid*, s. 167.

Allah insanlara şah damarından daha yakın olduğunu ifade etmektedir³⁷. İnsana bu ölçüde yakın olan yaratıcı³⁸ diğer taraftan insan idrakine ve kavrayışına uzaktır. Bu âyette geçen "yakınlık" ifadesi kulların Allah'a olan mesafesini değil, Allah'ın kullarına olan mesafesini ifade eder. O'nun kullarına yakınlığı yüceliğine ve aşkın oluşuna mani değildir. O'nun azamet sahibi olması, büyüklüğü ve her şeyi kuşatan bir varlık olması, yücelik özelliklerini kendisinde barındırdığının delillerini oluşturmaktadır. Bu yakınlık ifadesiyle insanların hallerinden hiçbir şeyin Allah'a gizli kalmadığı ve O'nun her şeyden haberdar olduğu vurgusunun kastedildiği yorumu³⁹ isabetlidir. Âyette geçen yakınlığın "ilim, otorite ve kuvvet" mânalarına gelecek şekilde tefsir edilmesi de⁴⁰ bu izahı desteklemektedir.

Kulları arasında da Allah'ın kendisine yakın kıldığı kimseler vardır. Buradaki yakınlık ise konum, kıymet ve faziletten kaynaklı olup⁴¹ peygamberler bu grup içinde en önde yer alırlar. Onların Allah hakkındaki bilgi dereceleri ve değerlendirmeleri ile sıradan insanlarınki aynı değildir. Kur'an'da Hz. Peygamber⁴² ve Hz. Musa hakkında bu yakınlığın boyutları bizzat ifade edilmekte⁴³, Hz. İdris'in üstün bir makama yüceltildiği belirtilmektedir⁴⁴.

Peygamberlerin Allah'a olan yakınlık derecesi ile ilgili yapılan yorumlardaki aşırılık farklı boyutlarda yanlış değerlendirmelerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Kul ile Rabbi arasında olan yakınlığı Hristiyanlar Allah'a oğul nispet etme noktasına taşımışlar, Mesih'in derece itibarıyla Allah'a çok yakın olduğunu izah edebilmek için "Mesih Allah'ın oğludur" sözünü sarfetmişlerdir⁴⁵.

³⁷ Kâf 50/16.

³⁸ Kaf 50/16.

³⁹ Zamaşerî, *el-Keşşâf*, IV, s. 374; Âlûsî, Ebu'l-Fazl Şihabüddin es-Seyyid Mahmud (tsh. Muhammed Hüzeyin el-ARab), Beyrut-Lübnan, 1417/1997, XIV, 268.

⁴⁰ Matürîdî, *Te'vilât*, IX, s. 178; Zamaşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf* (nşr. Muhammed Abdüsselâm Şahin), Lübnan 2009, IV, s. 374.

⁴¹ Matürîdî Hz. Musa'nın Allah'a olan yakınlığını ifade eden âyetteki (Meryem 19/52) yakınlık ile kasdolunan mânayı bu şekilde değerlendirmiştir (Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 146).

⁴² Meryem 19/57.

⁴³ *Sonra Muhammed'e yaklaştı. Derken daha da yaklaştı. İki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu. Bunun üzerine Allah kuluna vahyini bildirdi* (en-Necm 53/8-10).

⁴⁴ *...O'nu fısıldaşan kimse kadar kendimize yaklaştırdık* (Meryem 19/52).

⁴⁵ Meryem 19/57.

⁴⁶ Hristiyanlar arasında İsa'yı Allah'ın benzeri olarak görenler yanında onu Allah'la birlikte bir ilah olarak kabul edenler de olmuştur (Açıklamalar için bkz. Muhammed el-Behiy, *İslam Düşüncesinin İlahî Yönü* (trc. Sabri Hizmetli), Ankara 1992, s. 89-91).

1.1.5. Mî'rac ve "Kâbe Kavseyn"

Övülecek bir makamın (makam-ı mahmûd) sahibi olan Hz. Peygamber'in⁴⁶ Allah'a yaklaşmasına vesîle olan manevî yolculuğu mi'rac terimiyle anlatılır. Bu hadiseye göre bir gece Hz. Peygamber Cebrail eşliğinde Mekke'deki Mescid-i Haram'dan Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya götürülmüş (isrâ), oradan da yüce bir mâkama yükseltilmiştir. Bu seyahatin Mescid-i Hâram'dan Mescid-i Aksâ'ya kadar olan birinci kısmı İsrâ Sûresinin ilk âyetinde (17/1), mi'rac ise Necm Sûresi'nde (53/1-18) konu edilmiş, ayrıca birçok hadis rivayetiyle sabit olmuştur⁴⁷. Hz. Peygamber'in mi'racda ulaştığı bu derece bir insanın ulaşabileceği üstün bir mertebeyi göstermektedir. Peygamberimiz bu yolculuk esnasında bizzat ilahî huzura çıkma şerefine nail olduğuna şahitlik etmiştir. "*Derken araları iki yay aralığı kadar (kâbe kavseyn) kısaldı veya daha da az...*"⁴⁸. Hz. Peygamber'in mi'racda Allah'ı görüp görmediği meselesi de bu âyetteki kâbe kavseyn ifadesine dayandırılmaktadır. Necm sûresinde söz konusu edilen yaklaşmanın Hz. Peygamberle Allah mı, yoksa onunla Cebrail arasında mı meydana geldiği konusunda var olan ihtilaf⁴⁹ Hz. Peygamber'in bu hadise ile gıpta edilecek yüce bir şerefe ulaştığı gerçeğini değiştirmez. Bunun nerede ve ne şekilde cereyan ettiği hususu muhtevastından daha önemli değıldir. Muhammed Hamidullah'ın (1908-2002) ifadesiyle mi'rac ve benzeri hadiseler "*yaratan Allah ile yaratılan varlıkların en mükemmeli olan insanın buluşup karşılaşması halinin en zirve noktasını taavsif etmektedir*"⁵⁰. Böylesine üstün bir seviyede bile Hz. Peygamber ile Allah arasında bir mesafenin olduğu âyette "iki yay arası" ifadesiyle beyân edilmiştir. Buradaki yükselişin, O'nunla bir olma veya kaynaşma mânalarını çağrıştıracak şekilde anlaşılamayacağını delilini oluşturur bu ifade. İslâm dini insanın Allah'a yükselebileceğini ve fakat insan olarak kalmaya devam edeceğini öngörmektedir.

1.2. Akıl ve Kalp

Taşdığı karakter sebebiyle Allah'ın duyularla bilinmesi mümkün değildir. Ancak bu açıklama duyuların Allah'ı tanımada hiçbir rolü olmadığı anlamına gelmez. Allah tarafından insanda yaratılan ve bilgi elde etmeye

⁴⁶ el-İsrâ 17/79.

⁴⁷ Bu hadisenin hicretten bir yıl önce Recep ayının 27. gecesini gerçekleştirdiği kabul edilmektedir. Mî'racın bedeneni mi yoksa ruhen mi gerçekleştiği, rüyada mı yoksa uyanıkken mi vuku bulduğu konusundaki farklı yorumlar için bkz. Salih Sabri Yavuz, "Mî'rac", *DİA*, XXX, 132-135.

⁴⁸ en-Necm 53/9.

⁴⁹ İhtilaflar için bkz. Salih Sabri Yavuz, a.g.md., 134.

⁵⁰ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (trc. Salih Tuğ), İrfan Yayıncılık, İstanbul 1993/1414, C.I, s.129.

yarayan tüm uzuvların Allah'ı bilmeye yardımcı olduğunu ifade etmek gerekir. Zira Allah insanı kendisini tanıyacak özelliklerde yaratmıştır. İnsan için dünyada en büyük gaye yaratıcısını tanımak ve O'na kulluk yapmak olduğuna göre insan potansiyeli kendisini bu sonuca götürecek bir programlanmaya sahiptir. Rabbini tanıma noktasında ulaşabileceği en son sınır her ne ise, ona ulaşma sürecinde kendisine verilen imkânların tamamından istifade ettiği taktirde daha güzel neticeler elde edecektir. Bu imkânlardan bir kısmı malzeme sağlamakta, bir kısmı aracılıkta bulunmakta, bir kısmı da daha etkin roller üstlenmektedir. Allah'ı tanıma işlevini yerine getirmede aklın önemli bir rolü vardır. Bu noktada duyular da akla malzeme temin etmektedir⁵¹. Dolayısıyla Allah'ın bilgisine ulaşma sürecinde duyular yoluyla elde edilen verilerin akıl yoluyla işlenmesi söz konusudur. Bu yolla elde edilen sonuçlar kişiden kişiye farklılıklar arz eder. Bu da Allah'ı bilip tanıma noktasında insanlar arasında farklılık olduğuna delâlet etmektedir. Kâinata bulunan sistem, Allah'a işaret eden her türlü iz ancak duyular yardımıyla kavranmaktadır⁵².

Kur'an'ı Kerîm yaratıcının tanınması için aklın kullanılmasını, duyulur âlem aracılığıyla gaybı anlamayı, üzerinde düşünüp akıl yürütmeyi emretmiştir⁵³. Allah'ın bilinmesinde kâinata mevcut hikmetlerin tanınmasının rolü büyüktür. Bu süreçte akla dayalı istidlal yolunun önemli katkıları vardır⁵⁴. Zira teslimiyet akıl olmadan gerçekleşmez. İslam alimleri de Allah'ın tanınmasında istidlal yönteminin zarurî olduğunda ittifak etmişler, marifetullahın ancak istidlal ile kemâle ereceğini söylemişlerdir⁵⁵.

Allah'ın sınırsız hakikatinin sınırlı olan insan aklıyla tamamen idraki elbette mümkün değildir. Dolayısıyla akıl yaratıcıyı her yönden idrak etme güç ve yetkisine sahip olamaz. Aklın buradaki işlevi Cenâb-ı Hakk'ın varlığının delillerinden hareketle varlığına ikna olmasıdır.

Mârifetullah konusunda akıl ve duyularla elde edilen bilgiler yanında şahsî tecrübelerin de önemi olduğu inkâr edilemez. Şahsî tecrübe yolu genelde keşif olarak isimlendirilir ve bunun makamının da kalp olduğu bilinmektedir. Kalp aynı zamanda imana da mahal teşkil eder. Marifetullah noktasında da kalbin aracılık yaptığı derûnî tefekkürün katkısını yok saymak mümkün değildir. Ancak bu tecrübenin şahıs özelinde gerçekleşmesi, genellenerek herkese şamil kılınmasını zorlaştırmaktadır.

⁵¹ Açıklamalar için bkz. Bekir Topaloğlu, *Allah'ın Varlığı: İsbât-ı Vâcib*, Ankara 1998, s.130.

⁵² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.47.

⁵³ el-Bakara 2/164; Fussilet 41/53-54; el-Çaşiye 88/17-20.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 16-17.

⁵⁵ Cürçânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Şerhu'l-mevâkıf*, İstanbul 1321, I, 156; Topaloğlu, *Allah'ın Varlığı*, s. 133.

1.3. Nakil

Allah Teâlâ'yı varlığına delâlet eden âyet ve hadislerden bağımsız olarak bilip tanımak mümkün değildir. Bizim yaratıcı hakkındaki bilgimiz O'nun bize bildirdiklerinden ve bildirdiklerini özümseyip anlamaktan ibarettir. Allah'ı bilip tanıma noktasında kalbin itminana ermesi için gerekli olan güvenilir bilgi ancak vahiy kanalıyla elde edilir. Çünkü zâtı hakkında en doğru bilgiyi yine sadece Allah verir.

Bütün bu bilgiler ışığında değerlendirildiğinde mârifetullah konusunda insanların ulaşabileceği bilgi basamaklarını derece derece şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Kişinin kendisini var eden ve hayatının devamına imkân sağlayan bir yaratıcısının olduğunu bilmek⁵⁶.

2. Allah'ın birliğini, sıfatlarını, O'nun hakkında isbat ve nefyedilmesi gereken hususları bilmek. Peygamberler kavimlerini bu bilgiye davet ederek özendirmişlerdir. Mükteseb bilgi olarak isimlendirilen bu bilgiye ulaşma noktasında insanlar derece derecedirler⁵⁷.

İnsan ile Allah arasındaki iletişimin en yüksek derecesi, en güvenilir ve en yanılmaz olanı vahiydir. Bilginin zirve noktası olan vahye ulaşan bir peygamber Yüce Allah'ın yeri, göğü ve içindekileri yaratma gâyesinin idraki içindedir. *"Onlar göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler ve şöyle derler: Rabbimiz sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ve tenzih ederiz. Bizi cehennem ateşinden koru"*⁵⁸.

Vahiy Allah'ın peygamberleriyle arasında olan bir bilgi kanalıdır. Bu yolla Cenâb-ı Hak, elçilerinden tüm insanlara açılan bir iletişim başlatır. İnsanlarla doğrudan temasın fevkinde olan Yüce yaratıcının kulları arasından seçtiği ve diğerlerine üstün kıldığı peygamberlerine bilgileri ulaştırırken dahi melekleri aracı kılması, diğer kullarından hiç birine nasip olmayan bu en yakın bilgi yolunun da sınırlı olduğunu, Allah'ın her türlü temas imkânının çok ötesinde bulunduğunu göstermektedir.

⁵⁶ Ragıb el-İsfahânî, *ez-Zerâ ilâ mekârimi'ş-şeria*, s. 116-117.

⁵⁷ İsfahânî, *a.g.e.*, s. 155-156. Buradaki taksime benzer şekilde insanların idrak seviyelerini üç gruba ayıran Fahreddin Razi, bunun en alt derecesinin bir şeyi eserleri aracılığıyla bilmek olduğunu, orta derecesinin bir şeyi zatî özellikleriyle bilmeyi ifade ettiğini, yetkin kavrayış olan en üst derecesinin ise gözle görüp bizzat müşahade etmeyi ifade ettiğini söylemiştir. Alimlerin Allah'ın birinci derece şekliyle bilinmesinin mümkün olduğunda hemfikir olduğunu, ikinci derecede bilinmesi noktasında ihtilaf bulunduğunu, üçüncü derece ile yaratıcının bilinmesi konusunun dünya sınırları dahilinde söz konusu edilemeyeceğini, böyle bir kavrayışın ancak Ahirette mümkün olabileceğini ifade etmiştir (Fahreddin Râzî, *İslam İnançının Ana Konuları: Meâlimü Usûlüddîn* (Fahreddin Râzî, *Meâlimü Usûlüddîn*, s. 65).

⁵⁸ Âl-i İmrân 3/191.

Yukarıda zikredilen bilgi yollarından hangisi kullanılırsa kullanılsın ulûhiyet alanı düşüncenin yetişmediği, akılların kuşatamadığı, zihinlerin algılamakta zorlandığı, duyu vasıtalarının erişemediği bir alandır. İnsanlar içinde yaratıcıyı en iyi bilenler O'nu idrak ve keşiften âciz olduklarını itiraf etmek durumunda kalmışlardır. "O'nu hakkıyla taktir edemediler"⁵⁹ âyeti de bu tespitleri doğrulamaktadır.

Dünya hayatında insanın Rabbine dönük bilgisinin zirvesi, bütün varlık türlerinin akıl ve duyuyu bilinen yönlerini bilmek, Yüce Allah'ın bunlar üzerindeki sanatının eserlerini öğrenmek, tamamının muhdes olduğunu ve onları ihdas edenin kendileri veya misalleri olmadığını görmektir. Kâinata varlıkların kalıcı olmadıklarını ve yok olup gideceklerini bilmektir⁶⁰. Bu bakış açısı bilinebilir değil, anlaşılabilir olan bilgiye işaret etmektedir. Allah hakkında anlaşılabilir olan vahyin yol göstermesiyle bilinen ve iman etmemizi gerektiren konuları kapsar⁶¹.

Bu yüzden Allah'ı ispat demek, O'nun âyetleri ve yaratıkları vasıtasıyla varlığını, birliğini, üstün kudret sahibi ve kâinatın tek hâkimi olduğunu tasdik etmek anlamına gelir. Allah'ın mârifeti O'nun künhüne vâkıf olmayı değil, yarattığı şeyleri inceden inceye tetkik ederek onların mükemmelliğini görmeyi, Yüce Allah'a en güzel şekilde itaatte bulunarak isyandan sakınmayı gerektirir. Mutlak gaybın alanına giren zâtın bilgisi insan akıl sınırlarını aştığından, bunlara yorumsuz şekilde nasılsa öylece inanmak gerekir ve bu alanı bilme noktasında insanlarda sorumluluk yoktur⁶².

Âyetlerde insanlar bazı konularda düşünmeye ve bilgi edinmeye teşvik edildikleri halde, özellikle ulûhiyetin mahiyeti ile ilgili konularda insanlardan bu yönde bir talepte bulunulmamıştır. Deney ve gözlem konusu olmayan gayb sahası insan aklı tarafından bilinmesi mümkün olmayan, en fazla anlaşılabilen bir alan olarak vafedilmiştir⁶³. Mutlak gayba böyle bir teslimiyetin gerçekleşmesi için gaybın bilinen yönleri açılmalı ve içselleştirilmelidir.

⁵⁹ el-En'am 6/91. "O'nu hakkıyla bilip, vafedemediler" anlamlarına gelecek şekilde yorumlanan bu âyet her ne kadar inkârcılar hakkında nazil olmuş olsa da (bkz. Fahreddin Râzî, *Mefatühü'l-gayb*, V. 63), genel mânada Allah'ın bilinmesinin imkânsızlığına işaret etmektedir.

⁶⁰ İsfahânî, *Erdemli Yol*, s. 156.

⁶¹ "Gayb bilinmez, gayba ancak inanılır" sözü bu mânaya işaret için kullanılmıştır. (bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Varlık ve Oluş*, Ankara 1968, s. 446).

⁶² Eşarî, Gazzalî ve Razî (ö. 606/1209) gibi kelamcılar mutlak gaybın bilinemeyeceğini savunmuşlardır. (bkz. Alparslan Açıkgenç, "İslam'da Bilgi Nazariyesi", *İslama Giriş: Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, (ed. Bünyamin Erul), Ankara 2007, s. 29.

⁶³ Açıkgenç, "İslam'da Bilgi Nazariyesi", *İslama Giriş*, s. 25.

2. Allah'a Yaklaşmada Duygu Boyutu (Muhabbetullah) ve Sınırları

Muhabbetullahın ne mânaya geldiği hususunda İslam âlimleri arasında farklı fikirler vardır. Bunlardan birinde, "Kalpten diğer varlıklarla ilgili tüm sevgi ve ilgilerin yok olması ve iç âlemin huzur ile Allah'a yönelmesi" şeklinde tanımlanır⁶⁴. Allah sevgisinin kalpte hâkim olması için, o kalbin Allah'ı hatırlamaya engel olan sevgi ve duygulardan arındırılması lazımdır. Ancak dünya hayatında yaşayan bir kişi için buraya ait bütün sevgi ve ilgilerin tamamen yok edilmesi kişiyi dünyadan bütünüyle soyutlar ve dünya ile olan irtibatını tamamen koparmasına sebep olur. Bu nedenle muhabbetullah ifadesinin "Allah sevgisinin tüm sevgilere üstün olması" veya "Kalbin Allah sevgisiyle dolup taşması" şeklindeki tanımı diğer sevgileri bütünüyle dışlamadığından daha isabetlidir⁶⁵.

Sevginin kaynağı Allah'tır, kulda sevebilme duygusunu yaratan da O'dur. Bu nedenle kul ile Allah arasındaki sevgi önce Allah'a izafe edilmiştir⁶⁶. Allah'ın kullarına olan muhabbeti onları özel bir yolla nimetlendirme iradesidir ki bu irade aynı zamanda kulun çeşitli rızıklara ve sevaba ulaşmasında aracılık etmektedir⁶⁷.

Nasıl ki beşerî sevgi ile Allah sevgisi birbirinden farklı anlamlar içeriyorsa, yani kişinin anne-babasını ve çocuğunu sevmesiyle Allah'ı sevmesi arasında farklılık varsa; kulun Rabbini sevmesinde geçen "sevgi" kavramıyla Allah'ın kuluna olan sevgisinde geçen "sevgi" kavramının içeriği de birbirinden farklıdır. Her iki sevgi türü için de bir arzu ve temayülden bahsetmek mümkün değildir. Kulun sevgisi Rabbine itaatle, O'nun emrini her şeyin üstünde tutmakla gerçekleşir.⁶⁸

Kur'an'da Allah'ın sevgisine mazhar olan gruplar içinde tövbe edenler⁶⁹, ihsan sahipleri⁷⁰, adiller⁷¹, sabredenler⁷², muttakiler⁷³ gibi gruplar

⁶⁴ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmiddîn* (trc. Mehmed A. Müftüoğlu), İstanbul 1988, C.IV, s.637, 639.

⁶⁵ *Müminlerin Allah'a karşı olan sevgileri çok daha fazladır* âyeti (el-Bakara 2/165) ile "Müminlere Allah ve Rasûlünün her şeyden daha sevgili olması gerektiği" ne işaret eden hadis (Buharî, "İman" 14; Tirmizi, "İman" 10; İbn Mâce, "Fiten" 23) kalpte Allah'tan başka sevgilere de yer ayırmak gerektiği düşüncesini desteklemektedir.

⁶⁶ "Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler" (el-Mâide 5/54).

⁶⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 292.

⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (nşr. Ahmet Vanlıoğlu, Bekir Topaloğlu), İstanbul 2005, I, 302; Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vüçûhi't-te'vîl* (nşr. Adil Ahmed Abdü'l-mevcûd Ali Muhammed Muavvid- Fethi Abdurrahman Ahmed el-Hicâzî), Riyad 1998/1418, II, 256.

⁶⁹ Âl-i İmrân 3/146.

⁷⁰ Âl-i İmrân 3/148.

⁷¹ el-Mâide 5/42.

⁷² Âl-i İmrân 3/146.

⁷³ et-Tevbe 9/7.

zikredilir ki bunlar müminlerin sahip olması gereken vasıfları oluşturduğundan bütün inananların Allah'ın sevgisine mazhar olduklarını söylemek mümkündür. Sevginin ve teslimiyetin zirvesi kulluktur. Bu sevgi olmadan kulun içinden gelerek Allah'a tazimde bulunması, O'nun rızasını başka her şeye tercih etmesi, nefsinin arzularını dizginleyerek Allah'a teslim olma iradesini göstermesi mümkün değildir. Kulluk Allah'ı sevmeyi, O'na boyun eğmeyi, O'nun önünde eğilmeyi, O'nu yüceltip büyütmeyi ve bunların sonucu olarak itaat ve takva davranışlarını göstermeyi gerektirir. Bu da en çok Allah'ı sevmekle, Allah sevgisinin kişinin kendisine, anne-babasına, çocuğuna ve tüm insanlara karşı olan sevgisinin önüne geçmesiyle mümkündür⁷⁴.

İnsanlar sevdikleriyle beraberdir⁷⁵ ve onlarla ünsiyet kurarlar. Bu sevgi, kulluğu devam ettirme ve ibadetleri yerine getirme, bu uğurda başa gelen çeşitli sıkıntıları olgunlukla karşılama noktasında da büyük bir güç verir. Muhabbet, seven kişiyi sevdiğine yöneltecek, O'na yaklaştıracak, her an O'nun huzurunda bulunduğu hissini canlı tutacaktır. Dolayısıyla Allah sevgisini hissetmek O'nunla yakınlığa sebep olur. İnsanın kazanabileceği en üstün şeref Allah'ın rızası ve hoşnutluğu, Allah'ı sevmek ve O'nun tarafından sevilmehtir.

Bu mânada kul ile Allah arasındaki ilişkide muhabbetin çok özel bir yeri vardır. Allah'a sevgi duyanlar, O'nun sevgisine de mazhar olurlar⁷⁶. Bu nedenle muhabbet kul ile Allah arasında karşılıklı bir sevgiye işaret etmektedir⁷⁷. Sevgide tanıma ve bilmenin de etkisi vardır. Kişinin sevgi duyduğu kimseler tanıdıklarıdır. Bu nedenle muhabbetullahın mârifetullah nisbetinde olduğu ifade edilmiştir⁷⁸. Sahip olduğu bu kıymet sebebiyle muhabbet çok ulvî ve bütün makamların kendisine ulaşmak için bir vasıta olduğu nihayet makamı olarak kabul edilmiştir.

Sevgi çok kıymetli bir erdem olmasına rağmen hiçbir sevginin ölçüsüz ve dengesiz olmadığı hatırlanmalıdır. Kulun Allah'ı sevmesini bir meyil ve ihata olarak düşünmemek gerekir. Kaynağını Allah'tan alan beşerî sevgideki aşırılık, kulun kalbinde çokça yer eden mal, idareci, başkan, lider ve evlat sevgisi gibi sevgiler gizli şirke sebep olmaktadır⁷⁹. Kul kalbini bu tür gizli şirk unsurlarından temizlediği ölçüde Allah'ın sevgisine mazhar olabilir.

⁷⁴ el-Bakara 2/165.

⁷⁵ Peygamberimiz bir hadislerinde bu sözü destekler mahiyette Allah'a kavuşmayı arzu eden kişiye Allah'ın da kavuşmak arzusunda olacağını, Allah'a kavuşmak istemeyen kişiye Allah'ın da kavuşmayı istemeyeceğini ifade etmektedir. (bkz. Buharî, "Rikâk" 21; Müslim "Zikir" 5).

⁷⁶ Allah Teâlâ rasûlüne hitaben şöyle diyor: "De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana tâbi olun ki, Allah da sizi sevsin" (Al-i İmrân 3/31).

⁷⁷ Âl-i İmrân 3/31; el-Mâide 54.

⁷⁸ Gazzâlî, *Meâricü'l-kuds*, s. 159.

⁷⁹ Peygamberimiz büyük günahları sayarken şirki ilk sırada zikretmiştir. (Buharî, "Edeb", 6; Müslim "İman" 143; Ebû Davud "Vesâyâ", 10).

Müslümanın Allah'tan başka varlıklara karşı duyacağı sevgi ve saygı beşeriyet sınırlarının ötesine geçemez ve hiç bir sevgi müminin kalbinde Allah sevgisine ortak olamaz. Bu sevgideki tefritin kabul görmediğinin bir işaretidir. Aynı şekilde sevgide ifrat ifadeleri de vardır: Meselâ Allah'ı sevdiğini söyleyen kişinin göz ucuyla bile mâsivâyâ iltifat etmesi, Allah sevgisine ihanet kabul edilmiştir. Oysa Allah sevgisi, başta peygamberler olmak üzere Allah'ın sevdiklerini de sevmeyi gerektirir⁸⁰. Bu sevgilerin kaynağı da Allah'tır. Bu yönüyle bunları aynı sevgi grubu içinde değerlendirmek mümkün olabilir. Dolayısıyla sevgide ifrat ve tefrite kaçmadan mutedil ölçülerde bir muhabbetullah ifadesini şu şekilde anlamak mümkündür: Muhabbetullah başka şeyleri Allah'tan çok veya Allah'ı sever gibi sevmemek, en çok Allah'ı sevmek⁸¹, Allah dışındaki sevgileri de yine O'nun rızası için, O'nun hoşnut olacağı varlıklara has kılmaktır.

İlahî sevgideki aşırılığın bir diğer boyutu "aşk" kavramıyla ifade edilir. Bu kavram Kur'an-ı Kerîm'de kulun Allah'la veya Allah'ın kulla olan ilişki boyutunu ifade etmek üzere yer almaz. Allah sevgisini ifade etmek üzere aşk kavramının kullanılıp kullanılmayacağı hususu İslam alimleri arasında tartışmalıdır⁸². Cezbedenin kendine çekişindeki aşırılık olarak tanımlanan aşk sözcüğü "haddinden fazla olma" mânasını içerir⁸³. Haddinden fazla olmak aşırılık göstergesidir. Sevginin en şiddetli tezahürünün aşk aşamasında ortaya çıktığı ve bu noktada insanın bîkarar hale geldiği bir gerçektir. Âşık kişi mecnûn olmuş, perişan hale gelmiş, varlığı ve davranışları dağılmış, artık kendisine hükmedemez bir hal almıştır. Netice itibariyle kendisini kendisi yapan öğeler arasındaki denge yok olmuş, en sonunda da kendi benliğinden sıyrılarak sevgilisinin elbisesine bürünür hale gelmiştir. Aşkın en son noktası seven ile sevilen arasındaki ayırımın kaybolduğu ortada sadece sevgi ve aşkın kaldığı bir mertebe olarak kabul edilmiştir⁸⁴. Diğer taraftan bütün mahlukatın Allah'a olan sevgisi bir insanda toplansa o kişi ancak Allah'ı normal sevmek

⁸⁰ "De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana tâbi olun ki, Allah da sizi sevsin" (Âl-i İmrân 3/31). Bu âyette muhabbetin temeli rasûlüllaha uymaya bağlanmıştır. Dolayısıyla müslümanlar Hz. Muhammed'in sünnetine uydukları nisbette muhabbetullah yolunda mesafe alırlar.

⁸¹ "İnananlar Allah'ı her şeyden daha çok severler" (el-Bakara 2/165).

⁸² Süleyman Uludağ, "Aşk", *DİA*, IV, 11-13. İslam tasavvufunda Haris el-Muhasibî (ö. 243/857) ye kadar aşk sözcüğü kullanılmamış, ilk defa Muhasibî tarafından Allah sevgisi ve korkusunu ifade etmek üzere bu kavram kullanılmıştır. Zünnûn-ü Mısırî (ö. 245/859), Bâyezid-i Bistamî (ö. 234/848) ve Cüneyd-i Bağdadî (ö. 297/909) yaratıcıya nispetle aşk sözcüğünü kullanan sufiler arasında yer almışlardır. Erol Güngör bu kavramın kullanılmasının İslam düşüncesinde aynı dönemlere denk gelen vahdet-i vücüt anlayışının ortaya çıkmasında etkili olduğu inancındadır (bkz. Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul 2004, s. 60).

⁸³ İbn Miskeveyh, "Risâle fi'l-lezzât ve'l-âlâm" (*Dirasât ve'n-nusûs fi'l-felsefe ve'l-ulûm inde'l-ARab* içinde, nşr. Abdurrahman Bedevî), Beyrut 1981, s. 1-2.

⁸⁴ İhsan Fazlıoğlu, *İşk İmiş*, İstanbul 2011, s. 45-47.

derecesine çıkabilir. Bu gerekçelerle Kuşeyri (ö. 465/1072) Allah ile kul arasında aşk kavramının kullanılmasını isabetli bulmamış ve eserlerinde kullanmamayı tercih etmiştir⁸⁵. Aşk sözüne karşı çıkanlar aşkın insanın bazı işlerini düzgün şekilde yürütmesini engellemesi ve aklını başından alması, beşerî aşkın iki cins arasında farklı birlikteliği çağrıştırmaya gibi sebepleri zikretmişlerdir. Aşk sözcüğünün bir aşırılık (ifrat) ifadesi olması ve Allah'ın beşerî anlamda sevmesi ve âşık olmasını çağrıştırmaya sebebiyle bu ifadeyi dillendiren kişilerin imanlarının zarar göreceği gerçeğini de unutmamak gerekir. Bu gerekçelere istinaden Allah ile kul arasındaki sevgiyi ifade etmek üzere aşk sözcüğünü değil, "muhabbet" kavramını tercih etmekte fayda vardır.

Yukarıda zikri geçen açıklamalar göstermiştir ki bir kişinin Allah hakkında bilgisi ne kadar fazla olursa olsun O'nu bütün yönlerden tam olarak kuşatmak mümkün değildir⁸⁶. O'nun hakkında yeterli bilgi olmadan yapılacak konuşmalar zan hükmündedir ve Yüce Allah kesin bir bilgiye dayanmadan yapılan konuşmaları uygun görmez⁸⁷. "*Allah'ın nimetleri üzerinde düşünün, fakat zatı üzerinde düşünmeyin, Çünkü siz, ulûhiyet sırlarını anlayamaz, ilâhî büyüklüğünü takdir edemez ve kavrayamazsınız*"⁸⁸ hadisi de insanların Allah'ın zâtının bilgisine ulaşmadaki acziyetlerine işaret etmektedir. Herhangi bir ilmin konusu olmayan Allah Teâlâ bir bilgi nesnesi de değildir. Allah'ın zâtı üzerinde düşünmenin yasaklanması, bu düşünme yoluyla bir neticeye ulaşmanın imkânsızlığından kaynaklanmaktadır. Düşünseniz bile, elinizdeki imkânlar artsa bile O'nu hakkıyla bilmeniz mümkün değildir, buna gücünüz ve bilgi dağarcığınız yetmez anlamına gelmektedir. Esasında, "*O'na benzer hiçbir şey yoktur*"⁸⁹ âyeti bu gerçeği açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Buradan hareketle sınırlı olan insan aklının evvel ve âhir olan, cisim, cevher ve ilinti olmayan bir varlığın zâtını bilmesi, özünü kavraması ve hakikatini idrak etmesi imkânsız kabul edilmiştir⁹⁰.

⁸⁵ Kuşeyri, *er-Risâle*, I, s. 321-322.

⁸⁶ O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler (el-Bakara 2/256).

⁸⁷ en-Nisâ 4/157.

⁸⁸ bkz. el-'Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafa ve Müzîlü'l-İlbâs* (nşr. Ahmed el-Kalâş), Beyrut 1405/1985, I, no: 1005, 377.

⁸⁹ eş-Şûrâ, 42/11.

⁹⁰ Hakîkî marifet Allah'ı bilmeye ulaşmanın bir yolu olmadığını bilmek şeklinde değerlendirilmiş, Cüneyd-i Bağdadî (ö. 297/909) gibi mutasavvıfların da bu gerçeği ifade ettikleri zikredilmiştir (Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul 2004, s. 107).

Sonuç

Allah tasavvuru, insan hayatını anlamlandırır, yönlendirip şekillendiren önemli bir fonksiyona sahip olduğundan, Allah tasavvurunun sağlıklı bir yapıya kavuşturulması gerekir. Bu yorum Kur'an ve sünnetin önderliğinde akıl ile vahyin verilerini uyumlu şekilde bir araya getirmeli, tenzihî ve teşbihçi yaklaşımdan uzak olarak selbî ve subûfî sıfatların Allah'ı tanımada birlikte değerlendirildiği bir bakış açısını yansıtmalıdır.

Allah'ın lâyıkiyle bilinmesi için kuşatıcı ve zengin bir birikime ihtiyaç vardır. Bunun da yolu duyular, akıl ve vahiy gibi her birinin diğerine katkı sağladığı birçok bilgi vasıtasından istifade ile derin bir perspektif kazanmaktan ve elde edilen bilgileri aklî istidlallerle bir araya getirerek bütüncül bir yapıya kavuşturılmaktan geçer. Buna göre Allah sadece akıl yoluyla değil, nakli de içine alan tüm bilgi yollarıyla, zâtî açısından değil, isim ve sıfatları itibarıyla, sadece bilerek ve kuşatarak değil, aynı zamanda anlayarak ve severek bilinir ve tanınır. Bu, herkesi inanmaya ikna eden zorunlu bir bilgi olmayabilir. Fakat inanan kulun kalbine verdiği itmi'nan başka pozitif bilgilerin sağlayacağı güvenden çok daha tesirli ve baskındır.

İnsanda imanî bilgiyi elde etmeye yarayan her türlü vasıtanın katkısıyla oluşan bu zengin bakış açısı da dünya hayatının ve insanın düşünce alanının dışında olan yaratıcının bütün yönlerden kuşatılması için yeterli değildir. Cenâb-ı Hakk'ı tanıyıp bilmede insan ne kadar gayret gösterirse gösterebilir sınırlı idrakinin ulaşabileceği son nokta yaratıcıyı lâyıkiyle vasfetmekten uzak olacaktır. Allah hakkında insan algısını zorlayan anlatım biçimleri, aslında Yüce yaratıcının sınırsızlığını çok vecîz şekilde ifade etmektedir. O'nun isimleri arasında yer alan Evvel-Âhîr, Zâhîr-Bâtın gibi birbirine zıt mânaları işaret eden kavramlar da bu sınırsızlığın boyutlarını, yüce ve sınırsız olan yaratıcının mâhiyetinin insan tarafından bilinemez oluşunu ve her türlü dilin çok çok ötesinde olduğunu göstermektedir. Ancak bu noktada vurgulanması gereken önemli husus, yaratıcının bütünüyle kuşatılamaz oluşunun, O'na yaklaşmaya ve gereği şekilde kullukta bulunmaya mani teşkil etmemesidir. İnsanı sınırlı özellikleriyle beraber yaratan Allah, kulundan, Rabbini bilme hususunda sahip olduğu yeteneğini sonuna kadar kullanmasını ister. İnsanın, bu imkânlarını seferber ederek ulaşabileceği son nokta, aynı zamanda Cenâb-ı Hakk'ın ondan ulaşmasını istediği bir noktayı/sınırı ifade eder.

Yaratıcı hakkındaki bilgi aynı zamanda O'na yaklaşmaya vesiledir. Bu yakınlık her müminin özlediği ve elde etmek istediği bir haldir. Bütün ameller, dünyada iyi bir kul olma yolunda gösterilen bütün gayret ve çabalar, Allah'a daha çok yaklaşmak içindir. Yakınlığın kul ile Allah arasında çift taraflı bir boyutu vardır. Allah'ın kullarına olan yakınlığı, her daim görüp gözetme,

çeşitli ihsan ve ikramlarda bulunma şeklinde tezahür eder. Diğer taraftan bütün kullar Rablerine aynı ölçüde yakın değildir. Kulun Rabbine yaklaşmasında Rabbinin kendisiyle olan yakınlığını idrak etmesinin rolü büyüktür. Allah'ın kendisine olan yakınlığının farkına varan kul aynı zamanda bu bilginin gereğini yerine getirmek için hazır demektir. Kulun bunun için namaz, oruc, hac, zekât, secde, tövbe, dua... gibi geçerli vesileleri fırsat bilerek gayret içinde olması gayet tabidir. Bu yakınlığın yolu taşkınlık, aşırılık, had bilmezlikten değil, itidal ve tevazudan geçtiğinden, inanılması gereken esaslara iman etmekle başlayıp, itaatle devam eden bir seyir takip eder.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafa ve Müzîlü'l-İlbâs* (nşr. Ahmed el-Kalâş), Beyrut 1405/1985, I, 377, no: 1005.
- Açıkgenç, Alparslan, "İslam'da Bilgi Nazariyesi", *İslama Giriş: Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar* (ed. Bünyamin Erul), Ankara 2007, s. 25.
- Âlûsî, Ebu'l-Fazl Şihabüddin es-Seyyid Mahmud (tsh. Muhammed Hüzeyin el-Arab), Beyrut-Lübnan, 1417/1997, XIV.
- Beyâzîzâde Ahmed Efendi, Kemâlüddin Ahmed b. Hasan b. Sennânüddîn, *Usûlü'l-münîfe li'l-İmam Ebî Hanîfe* (nşr. İlyas Çelebi), İstanbul 1416/1996.
- , *İşârâtü'l-merâm min ibârâti'l-İmam* (nşr. Yusuf Abdürrezzak), İstanbul 1949.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbü't-Ta'rifât* (nşr. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı), Beyrut-Lübnan 1428/2007.
- , *Şerhu'l-mevâkıf*, İstanbul 1321.
- Ebû Hanife, Nu'man b. Sabit, *el-Fıkhü'l-Ekber* (Ebu'l-Munteha Şerhiyle birlikte), İstanbul 1307.
- Fahredden Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtihi'l-Gayb*, Beyrut-Lübnan, 1426/2005.
- , *Meâlimü usûli'd-din*, Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Lübni, 1992.
- Fazlıoğlu, İhsan Işık İmiş, İstanbul 2011.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl* (nşr. Muhammed Süleyman el-Eşkâr), Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle 1431/2010, I-II.
- , *İhyâu Ulûmiddîn* (trc. Mehmed A. Müftüoğlu), İstanbul 1988, IV.
- , *Hak Yolunun Esasları* (trc. Dilaver Selvi), İstanbul 2004.

- , *Meâricü'l-kuds fi medârici ma'rifeti'n-nefs*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Gündüz, Şinasi (ed.), *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB Yayınları, İstanbul, 2007.
- Güngör, Erol, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul 2004.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam'a Giriş* (trc. Cemal Aydın), Ankara 2010.
- İbn Miskeveyh, "Risâle fi'l-lezzât ve'l-âlâm", *Dirasât ve'n-nusûs fi'l-felsefe ve'l-ulûm inde'l-Arab*, nşr. Abdurrahman Bedevî, Beyrut, 1981.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Telbîsü İblîs*, Kahire 1347/1928.
- , *Zâdü'l-mesîr*, Beyrut 1407/1987, I.
- Karadaş, Cafer, "Yakîn ve İtikad", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X, sy. 1, 2001, s. 113-126.
- Kâşânî, Abdürrezzak *Tasavvuf Sözlüğü* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2004.
- Kılavuz, Ahmed Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâma Giriş*, İstanbul 2004.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kasım Abdülkerim, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Kahire ts. I-II.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed, *Kitabü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçî), Ankara 2003.
- , *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (nşr. Ahmet Vanlıoğlu, Bekir Topaloğlu), İstanbul 2005, I, V.
- Muhammed el-Behiy, *İslam Düşüncesinin İlahî Yönü* (trc. Sabri Hizmetli), Ankara 1992.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mekhûl, *Tebîrâtü'l-edille* (nşr. Hüseyin Atay), Ankara 2004, I-II.
- Özler, Mevlüt, "Allah'ın Zâtının Mâhiyeti ve Aklen İdraki Meselesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1997, sy. 13, s. 91-106.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufâddal, *ez-Zerâ ilâ mekârimi's-şeria*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1980.
- Sâbûnî, Nureddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekir, *el-Bidâye fi usûlü'd-dîn* (nşr. Bekir Topaloğlu), Ankara 1995.
- Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsî, *el-Lüma* (trc. Hasan Kâmil Yılmaz), İstanbul 1996.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîrü't-Taberî: Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'an* (nşr. Muhammed Ali Beyzûn), Beyrut Lübnan, 1426/2005, II; Bulak 1322-1329, VII.
- Tabersî, Ebû Ali Fadl b. Hasan b. Fadl, *Mecmeu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'an*, Beyrut-Lübnan 1418/1997, IV.

- Taşçı, Özcan, "Muhkem-Müteşabih", *Kelam El Kitabı* (ed. Şaban Ali Düzgün), Ankara 2012.
- Topaloğlu, Bekir, Çelebi, İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2010.
- , *Allah'ın Varlığı: İsbât-ı Vâcib*, Ankara 1998.
- , "Allah", *DİA*, II, s. 471-498.
- Uludağ, Süleyman, "Aşk", *DİA*, IV, s. 11-17.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Varlık ve Oluş*, Ankara 1968.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Hakka'l-yakîn", *DİA*, XV, s. 203-204.
- Yurdağur, Metin, *Allah'ın Sıfatları:Esmâü'l-hüsna*, İstanbul 1984.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl* (nşr. Adil Ahmed Abdü'l-mevcûd-Ali Muhammed Muavvid-Fethi Abdurrahman Ahmed el-Hicâzî), Riyad 1998/1418, II, (nşr. Muhammed Abdüsselâm Şahin), Lübnan 2009, IV.

